Бистиң кандидаттарывыс

ЭРЕСТИГ МАЛДЫҢ ЭЭЛЕРИ

Бир дугаар чоруп турар болгаш, бар чыдар черивистиң адын кайын билир бис. Четкен, барган аалывыс хемнер кежир, даглар ажыр тайга эдээнде турар болган: Совхоз директору С. Д. Дун «чиик-карадан» дужеривис билек, ынды, бетинде кызыл өңнүг кожуглуг мотоцикл, ногаан «Москвич» тургузуп каан бажынче эдертип кире берди. Сесер-оол Донгаковичиниң орук дургаар чугаалап чорааны сарлыкчы Н. О. Туматтың кыштап орар коданында чедип келгенивис ол. Чылгы-Өдээ деп черде кыштаг.

— Ачам сарлыктарын бо-ле берген. Адыр, акыларым, угбамны барып эккээйн — дээн соонда, бичии оол дүвүдалаш үне чүгүрдү. Удаваанда аалдың алдыы чүгүнден хүрең дордум торгу-биле додарлап каан тоннуг, доруг аъттыг уруг-биле демги чоруткан шапкынчывыс калчан-хүрең аът мунган чүгүрүп келдилер.

Найырал Осур-ооловичиниң улуг уруу Алдын-кыс чазык чаңныг, чугаакыр, эрес-шоваа-даа малчын-дыр деп чүвени эскердим. Ооң оолдары: чаа кылаштап эгелээн Чалым-Хаяа, үш харлаар акызы Даң-Хаяа-биле шай хайындырган кырган-авазынга «дузалашкан» чаптанчыглары-даа аажок. Алдын-кыстың ада-иези Найырал Осур-оолович биле Маруся Түлүшовна алды оол, ийи кыстыг. Алдын-кыстан бичези Сүге-Маадыр Кызылдың автоорук техникумунда, Айлаңмаа Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалында, баштай ужурашканывыс Эрес 11 класста, Кежик—сесте, Чечен-оол — чедиде, Алдар — алдыда, Сайын-Белек 2 класста Чаа-Суур ортумак школазында өөренип турар. Мерген бо чылын белеткелге өөренир.

Н. О. Тумат кудээзи Улаан-Мерген-биле Ирбитейде сарлыктарын кадарып чоруй барган черинге четтивис.

— Ам эрткен чылгы бызааларывысты эр, кыс аайы-биле үзеривис ол-дур — дээш Алдын-кыс оон ыңай улаштыр кайызы-даа сарлык малдаан аалдың ажыл-херээбиле таныштырды. — Ачамның аайы-биле аренда керээзинче кирерин шиитпирлеп алдывыс. Черле ынчаш, бот-орулга-чарылганың оруубиле бот-башкарнып ажылдаарга ажыктыг талалары хөй-дүр.

Алыс келген херээвис Найырал Осур-оолович-биле ужуражыр дээнивисти билген чүве дег, Алдын-кыс аптара иштинден ачазының шаңнал-мактал бижиктерин уштуп көргүстү. Хүндүлел бижиктер, янзы-бүрү чергениң шынзылгалары. Чүгле Өвүрде эвес, а республикада сурагжаан сарлыкчының ак сеткилдиг ажылының түңнелдери ол чазак документилеринден чылдар аайы-биле кончуг тода көстүп келир. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле ийи удаа шаңнаткан. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге үш катап киришкен. Агроүлетпүр шугумунуң аайы-биле шаңнал-макталдар хөй. Социалистиг чарыштың каш дакпыр чемпиону деп атты шынзыткан документилер эндерик. Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле база демдеглеттирген.

«Кежээниң мурнунда — хүндү» деп чүве ол. Найырал Тумат ат-алдарга, бедик бүзүрелге анаа-ла чеде бербээн. Хамааты хүлээлгезин карак кызыл күш-ажылы-биле бадыткап чоруур, олут орбас, балдыр сыкпас кежээ, чоннуң чоргаар оолдарының бирээзи-дир. Даандырган үүле-херээнге харыысалгалыг, аңаа негелделиг сарлыкчы Найырал ышкаш төлептиглер эде тургустунуушкуннуң эгелекчилери, изекчилери ол.

Сарлыкчының амыдыралын чүгле ону көрүп, чурттап эрткен кижи билир. Сарлык өдек малындан өске чаңныг, чамдыкта харын аң-мең-биле дөмейлежир. Шагның кандыг-даа үезинде кадыр черлер тевер. Сарлык ораны — Ирбитей, Дүмбейлиг, Савыда одуртур хаядаштыг кадыр одуругларда, сыннар баштарында кандыг кокпа оруктар барын Өвүр Торгалыында Найырал Туматтан өске, кым эки билир боор!

Дуржулгалыг малчынны сарлыкчыларның биеэги хевээр көшкүн, тоо быдаргай амыдыралы дүвүредип чоруур. Сарлык чедер черлерниң чоогунда бажың-балгат туттунмаан. Ол чоок-кавыда оода чадаарда кышкы үеде чаглактанып чиннып алыр казанак безин чок. Харындаа эки чаяан боор, сарлык мал дошкун-эрес, сүрлүг-куштуг болгаш, белен-селен адыг, бөрү аксынче кире маңнай бербес. Кайгамчыкла угааннын амытан! Бөрүге белен алыспас. Олар бот-боттарын долгандыр туруп-каш камгаланыр.

Н. Тумат 1980 чылдан бээр сарлык кадарып келгеш, чыл санында бүдүн коданны төрээн совхозунга өстүрүп берип чоруур. Ам бо хүннерде энир чылгы бызааларны үзери билек, төрүүр коданны совхозта улуг мал эмчизи, коммунист Владимир Кертик-оол, уруу биле кудээзиниң үскен коданын механизаторлар ортузунга 1989 чылда мал чемин белеткээр талазы-биле район чемпиону, тракторист Анатолий Маны-Дары хүлээп алыр. Совхозтуң бир кол специализи биле бир мурнакчы ажылчыны чүге сарлыкчы болуксай бергеннерил? Ында дагдыныкчы-кадарчы Н. Туматтың кылган суртаал ажылының дээштиг болганын олар чугаалаар.

Сарлыкты тайгадан даг белинче бадырып кээрге, малчыннар одар-белчиир хопталап, химиренип-ле үнерин эрестиг малдың ээлери эки билир. Торгалыгта сарлыктың ажыы чок-даа дижип алгыржып турарлары бар. Белеткеп каан сиген-ширбиил, хөй чарыгдал негевес сарлык малдың ажыктыын сактырга-ла. Чаңгыс Найырал Осур-оолович угаап орган ышкаш кыннып келир.

Эде тургустунар улус бис дижип, «аас-биле аал көжүрүп, дыл-биле дыт ужуруп» турбас, ажылды туткан соонда, ыяк сегирип алыр, эчизинге чедирер — Найырал Осур-ооловичиниң онзагай мөзү-шынарларының бирээзи ол хире. Ол, шынапла, ажылгыр, кызымаа-биле бажың ажыр малдыг, бажың сыңмас ажы-төлдүг, байшыырак чурттап орар.

Ооң амыдыралчы эрткен оруу өске бүгү малчыннар-биле бир дөмей. Баштай Кара-Талга хой кадарып турган. Ооң соонда бода мал бригадазынга кезек када бригадирлээш, сарлык кадарчызынче шилчээн. Өскелер чүге Найырал Тумат дег кызымак эвезил? Кым-даа малчын болуп төрүттүнүп келбес-ле болгай. Чоннуң, күрүнениң эрге-ажыын камгалап, даартагы келир үевисти бөгүнгү ажыл-херектер-биле бадыткап, бодунуң амыдыралчы туружун, ынак мергежилин ылап тып алган кижи кажан-даа аас-кежиктиг, ол кезээде мурнуку одуругда. Ол бүгү бүдүштүг, кижизиг чорук Найырал Осур-ооловичиниң аажы-чаңында бар. Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга торгалыгжыларның бүзүрели улуг.

Дагдыныкчы малчын соон истээр аныяк салгалды өстүрүп каан. Улуг уруу Алдын-кыс, кудээзи Улаан-Херел аңгы коданны хүлээнип алгаш, адын сыкпайн ажылдап чоруур. Өвүрнүң «Торгалыг» совхозта ада-ызыгуур салгаан Туматтарның малчын өг-бүлези эрестиг малды өстүрүп, эп-найыралдыг ажылдап, чурттап чоруур.

Даңзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА. Бүрбү Лина Ондаровна садыгжы мергежилди чедип алгаш, Улуг-Хемниң Шагаан-Арыг хоорайның көдээ ажыл-агый продуктуларының магазининде садыгжылап турар. Ооң мурнунда ол хоорайның төвүнде аъш-чем бараанна-рының улуг магазининге ажылдап, саарылга планын ажыр күүседирнинге аныяктарның бригадазының мурнакчы садыгжызы турган.

Лина Ондаровнаның ажылдап турары садыгже кирген эътти болгаш оон өске-даа бараанны садып алыкчылар үзүктел чокка кээп садып ап турар. Магазинниң коллективи хууда чондан көдээ ажыл-агыйның продуктуларын киирип алыр планын ажыр боттандырып турарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ИНТЕНСИВТИГ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЧОГУМЧАЛЫГ АЖЫГЛААР

Чуртта Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырары—көдээ ишчилерниң кол сорулгазы. Тываның ажыл-агыйларының тускай эртемниглери, чер ажылдыглары тараа үрезиннери белеткээринге кичээнгейни дүжүт ажаалдазының соон дарый чорудуп эгелээн.

Чөөн Сибирьниң девискээринге кирип турар Тываның тарылга шөлдеринден 170 муң гектарга 1989 чылда кызыл-тасты тараан турган. Кыжы соок, чайы изиг, агаар-бойдузу доктаамал өскерлип турар болгаш бистиң республикага кызыл-тасты тарыыры ажыктыг дээрзин хөй-хөй дуржулга ажылдары бадыткаан. Сөөлгү үеде ынчангаш хөрзүнүнүң чемиштиг бүдүмелдериниң база өл-шыгының хемчээлин барымдаалап, ол культураның аңгы-аңгы хевирлерин тарып турар апарган.

Бистиң «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының № 2 бригадазының девискээринде «Саратовская-29» кызыл-тастың бир хевири-биле эртем-шенелде, дуржулга ажылын 1987 чылда чорудуп эгелээн. Ук ажылды нииити улуг шөлдерге шенелделер-биле 1991 чылда доозары көрдүнген. «Саратовская-29» кызыл-тастың бо хевири баштайгы өзүмүнден четчип бышкарынга чедир 80—90 хонук хереглээр, чайның башкы айларында кандаашкыннарны болгаш янзы-бүрү тараа бажының аарыгларынга аажок шыдамыккай, технологтуг шынары эки болуп турар. Ынчангаш кызыл-тастың бо хевирин Тывага өстүрери чогумчалыг болгаш ажыктыг. Чүге дээрге бо культура курган ховуга-даа, аргалыг-даа ховуга, ол ышкаш тайга эдээниң шөлдеринге чылдың-на доктаамал эвес дүжүттү ап турар. Ону барымдаалааш, сөөлгү үелерде чазын чажар, күзүн ажаап алыр кызыл-тастың дүжүдүн бедидери-биле республикада интенсивтиг аргаларны ажыглап эгелээн.

Интенсивтиг аргалар деп чүл? Ол дээрге тараан үнүштү өстүреринге бар-ла турган чогумчалыг байдалдарны тургузары-дыр. Аңаа чүгле минералдыг, органиктиг чемишчидилгелерни хөйнү ажыглаары эвес, а оларны чажарының чогуур үезин барымдаалап чорудары, янзы-бүрү көдээ ажыл-агый машиналарын чөп ажыглаары болур. Дуржулга ажылдарын боттандырарда тускай эртемниглер Тываның девискээриниң чер талазы-биле системазын чогумчалыг ажыглап турарлар. Чер системазының программазын барымдаалап, кызыл-тас культуразын дыштандырган дой холумактыг кара хөрзүнге тараан. Дыштандырган шөлдерге өл-шык улуг болгаш сиңиичел болур. А хоралыг үнүштер-биле демисел чорудары эптиг, хөрзүннүң чемиштиг каъдында органиктиг, минералдыг бүдүмелдерниң хемчээли четчиринден үнүштүң өзүп сайзыраарынга таарымчалыг байдалдарлыг. Эртем-дуржулга методиказынга барымдаалап, шенелде ажылдарын 3 аңгы хевирге чоруттувус. Баштайгызын бөдүүн арга-биле, дараазындаазын интенсивтиг арга-биле (бирги хевирден ооң ылгалы минералдыг чемишчидилгени 1 гектарга аңгы-аңгы хемчээлдиг кылдыр чашкан), үшкүзүн интенсивтиг аргага технологтуг арганы немээни (хоралыг үнүштерге удур янзы-бүрү марканың техниказын ажыглаан).

Ооң түңнелинде ук хевирлерниң аразында ылгалдыын дуржулга бадыткаан. «Саратовская-29» кызыл-тастың бо хевири арга-арыглыг, хову чериниң дой холумактыг кара хөрзүнүнге аажок таарыжыр болган.

Ооң чижээнден эртем-шенелде дуржулга ажылының үшкү чылында түңнелдерни көргүзейн: тарылгага белеткелди баш бурунгаар чоруткаш, үрезин чажарын, өзүмнерин чогумчалыг хайгаарап, чайгы чер андарылгазын үезинде чоруткандан ортумаа-биле 1 гектардан 19-20 центнер дүжүт алдынган. Азы интенсивтиг технологияның үш аңгы хевирин барымдаалаарга, бирги арга-биле тараанда ортумак дүжүт 18-19 центнер, ийиги таварылгада 20,6, а интенсивтиг аргаларның комплекстиг хевирлери-биле 21-22,4 центнер болган.

Республиканың чамдык ажыл-агыйларының тараажылары нииити шөлдерден бедик дүжүттү ап, ону боттарының кызымаккай, шудургу ажылының ачызында чедип алганнар. Оон чижээнге, Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң тараажыларын хамаарыштырар. Эрткен чылын олар тайга эдээ хову-шөлдерден ортумаа-биле 1 гектардан 20-22 центнер дүжүттү интенсивтиг аргаларны ажыглап тургаш тарып өстүргеннер. Ынчангаш республиканың ажыл-агыйлары бо чылдан эгелеп, интенсивтиг технологияны чогумчалыг ажыглавышаан, бүгү-ле күштү келир чылгы дүжүдүвүсче, ооң салым-чолун шиитпирлээринче угландырар ужурлуг.

Вадим ДОЛГАР.
«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында агроном-технолог.

ДИРЕКТОРГА БҮЗҮРЕЛ

Чурунай Хертек 1980 чылда Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдун дооскаш, баштайгы чылдарда Улуг-Хем, ооң соонда Бай-Тайга районнуң улуг мал эмчизинге ажылдаан. Аныяк кижиниң өөренип доозуп алган эртеминге сонуургалдыг чүткүлдүү, кызымаккай тура-соруктуу ол чылдарда-ла көстү берген. Малчын коданнарга, фермаларга доктаамал барып, тускай эртемниглер, малчыннар-биле сүмележип, мал аарыгларын болдурбазының талазы-биле баш бурунгаар хемчеглер ап ажылдаары, ооң ажылының бир онзагай талазы болуп турарын чон эскерип турган. Кайы-бир коданда мал аараан азы мал оолдап турарының үезинде чаш төлүнге хорамча болу берген болза, ону улуг дүвүрээзин-биле көрүп, өске тускай эртемниглерни эвилелдеп алгаш, дүн-хүн чок аңаа туруп, эмнээшкинни эчизинге чедиргеш, чүгле ынчан чоруур кижи болган.

Бодундан болгаш өскелерден шыңгыы негелделиг, харыысалгалыг байдалын өөренип көргеш, Чурунай Хирес-оолович Хертекке «Бай-Тал» совхозтуң директорунга ажылдаарын 1985 чылдың апрель айда партия райкому болгаш райкүүском сүмелээн. Удуртур ажылга арга-дуржулга чогун, ооң бергезин бодап билип, эгезинде шала мулдурлаксаза-даа, эш-өөрүнүң болгаш партия, совет органнарының аңаа идегелин дыңнап, чөпшээрежипкен.

Директорлап кирипкениниң баштайгы хүннеринден эгелээш, кол кичээнгейни кижилерже, оларның ажыктыг арга-сүмезин дыңнап ажылдаарынче угландырган. Тускай эртемниглерден, бригадирлерден, оларны дамчыштыр өске ажылчыннардан негелдени шыңгыырадып, кижи бүрүзүнүң ажылга харыысалгазын бедиткен. Ооң-биле черглештир ажылдап турарларның амыдырал байдалынче доктаамал кичээнгейни салып, бажың-балгат-биле хандырарының айтырыгларын чоорту шиитпирлеп келген. Ооң түңнелинде сөөлгү чылдарда чүгле Бай-Тал суурга эвес, харын малчын бригадаларда тудуг-суур калбарган. Чүгле эрткен чылын безин суурда ийи-ийи аал чурттаар беш бажыңны, малчыннарга дөрт бажыңны, ийи кажааны туткан. Даштыг-Тей бригадазының он үш коданын электрижиткен, 4 муң акшага газ суугуларын саткаш, малчыннарның бажыңнарынга салып берген.

— Эрткен 1989 чылда бода малды, шээр малды, чылгыны өстүрериниң планын ажыр күүсеткен бис. Күрүнеге сүт садарының планын 100, дүктү 93,6, эътти 74 хуу чедирген. Мал бажын эвээжетпес сорулга-биле кедизин бодааш, мал садарын шала тыртылып, ажыы-биле чугаалаарга, эът планын чедир дужаавайн барган бис. Саң-хөө талазы-биле алырга, 1 млн. 71 муң рубль орулга ажыл-агыйга кирген. Оон күрүне немелдезин казып каапарга, 33 муң рубль карылгалыг ажылдаан мындыг бис, а 1988 чылда 290 муң рубль карылгалыг турган. Ынчангаш ол үе-биле деңнээрге, эрткен чылын шору ажылдаан хире бис — деп, директор эрткен чылдың түңнелдерин кол-кол көргүзүглер-биле бадыткап, допчу чугаалаар болду.

«Бай-Тал» совхоз бо чылын мал кыштаглаашкынынче организастыг кирген болгаш нииитизи-биле байдал дүвүрээзин чок, таарымчалыг эртип турар. 21.724 баш малдыг. Бо чылын хойнуң массалыг оолдаашкыны март айда болур. Ынчангаш амгы үеде малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алырынга белеткел ажылдарын чорудуп, сакманчыларны шилип тып, коданнарда оларның хуваалдазын кылып турар.

Черле ынчаш Чурунай Хертектиң ажылдап келген чылдарында совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин хандыр анализтеп сайгарып көөр чүве болза, эде тургустунуушкун, бурунгаарлаашкын бар. Ол бүгү хөй талалыг ажылга совхоз директорунуң хууда киирип турар үлүг-хуузу улуг. Чурунай Хирес-оолович Хертектиң эки мөзү-шынарын өөренип көргеш, «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыннарының декабрь айда болган конференциязындан Бай-Талдың № 33 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга соңгукчулар ону бир үн-биле дешпишидип үндүргеннер.

Депутатка кандидаттың программазының кол утказы кижи дээш сагыш салыышкынче угланган: өг-бүле бүрүзүн чурттаар оран-сава-биле хандырары, бичии чаштарны өөредип кижизидеринге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузары, орта үндезилээш, ажыл-агыйның социал-экономиктиг хөгжүлдезин шапкынчыдары. Бо чылын Бай-Тал суурга бичии чаштарга сүт кухнязы, музыка школазы ажыглалга кирер. Күш-культура болгаш спорт залының тудуу эгелей берген. 1991 чылда 140 орунуг уруглар садының тудуун кылып кириптер. Бо чазын аныяктарның «Мөңгүлек» кооперативин ажыдар. Аңаа изиг чемниг кафе, биллиард, теннис, шыдыраа ойнаар, музыка дыңнаар, танцылаар өрээлдер ажылдаар. Амгы үеде кооперативтиң турар бажыңының капитал септелгезин доозуп турар. Чурт-талга тудугларын көвүдедип, чылдың-на суурга ийи-ийи аал чурттаар чеди бажыңны, малчын бригадаларга дөрт бажыңны тудар, кодан бүрүзүнге сайгылгаан чырын киирер.

Совхозтуң экономиказын улам хөгжүдер сорулгага дүүштүр эрткен чылын Хемчик-Бажының өшкү бригадазын, сарлык мал бригадазын эде тургузуп, кооперативтер кылган. Ук кооперативтер чылда алыр орулгазының 30 хуузун совхозка бергеш, артканының боттарынга шиңгээдир керээ чардынгал. Ол ышкаш Бай-Тал суурнуң чанында туйбу бүдүрер «Кара-Сай» кооператив март айда ажылдап эгелээр. Хой, чер ажылынга аренда-биле ажылдаар өг-бүлелерниң санын көвүдеткен. Хой ажылынга бо чылын он үш өг-бүле, мал чеми белеткээриниң ажылынга он сес өг-бүле аренда керээзи-биле ажылдаар.

Депутаттың кандидады Чурунай Хертек сорулгаларын боттандырар дээш амдыгаа аштан ажылдап кирипкен дээр болза, частырыг болбас.

Ооң ажыл-чорудулгазында база бир онзагай тала болза, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле агит-кварталдарда болуп турар хуралдардан эгелээш, суурнуң Культура бажыңынга темалыг кежээлерге, концерттерге, спортчу маргылдааларга чедир шуптузунга киржири. Январь айда Даштыг-Тей биле Туралыг хойжу бригадаларының малчыннарының аразынга «Экономиктиг билиглерни хынап тур бис» деп темалыг кичээл-оюнну совхоз директору боду башкарып эрттирген. Орта малчыннар бригадалар аайы-биле ийи команда болуп алгаш, аренда керээзиниң, санажылга чериниң, бот-орулга-чарылганың талазы-биле айтырыгларга кайы тала хөй, шын харыыны бээр эвес дээш маргышканнар. Түңнелинде уран талантызын көргүзүп база маргылдашканнар. Кичээлге совхозтуң тускай эртемниглери база киришкен.

Ч. Х. Хертек кандыг-даа айтырыгны чааскаан шиитпирлевес, партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-нииити организацияларының, көдээ Советтиң, тускай эртемниглерниң, бригадирлерниң санал-оналын дыңнаар, нииити ажылчыннарның сайгарылгазынга кирер чаңчылдыг.

Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат Чурунай Хирес-оолович Хертектиң ажыл-чорудулгазын чугаалап тура, ооң өг-бүле амыдыралының дугайында, каксы-даа бол, дыңнадыры артык эвес. Ол боду кара чажындан баштай ачазындан, ооң соонда иезинден чарлып, өскүс калгаш, өскүстер бажыңынга өскен ийи алышкының бирээзи. Акызы Ак-Довуракта ажылдап турар. Чоок дөргүл-төрелдери, буянныг кижилер, башкылары өскүс оолдарга амыдыралче оруктуу изеп берген. Чурунай Херис-оолович тускай дээди эртемни чедип ап, өг-бүлени тудуп, амыдыралының оруун тыва берген. Өөнүң ээзи Тамара Тараачыевна—Бай-Тал суурда эмнелге пунктузунуң эмчизи. Өг-бүле беш ажы-төлдүг кижизидип өстүрүп турар.

Топтуг, кижилерге эвилең-ээлдек, чазык, хөглүг, сөзүнге ээлиг, хүлээнген ажылынга кызымак мөзү-шынары-биле чоннуң хүндүткелин чаалап алган Чурунай Хирес-оолович Хертектиң Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат болуру-даа чөптүг. Кезээде ол чон арзында чоруур. Ындыгларның күрүнениң дээди органының кежигүнү болурун кым-даа күзээр болгаш деткиир.

Багай-оол БАРБА.
Бай-Тайга райкүүскомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи.

ДЕМ ЧЕДИШПЕЙН ТУРАР

Найырал № 24 соңгулда округунуң информация-пропаганда төвүнде Кызыл хоорайның тос партия организацияларын быжыглаан. Ынчалза-даа чүгле № 9 школаның коммунистери хол туткуп, дузалажып турар.

Чаа участок болгаш бергелер таваржып турар. Даңзы тургузары нарын болуп турар. Биске быжыглаан партия организациялары өске округтар девискээринде туруп турарындан ийикпе, шоолуг дуза катпайн турар. Тыва АССР-ниң ийи, хоорайның он чеди округтарының соңгукчулары-биле ажылды чорудуп турар бис.

Тыва АССР-ниң депутадынга кандидаттар-биле ужуражыышкыннарга улус дыка эвээш кээр-дир. Чоннуң сонуургалы чок. Айтырыглар база эвээш. Ынчангаш коммунистерниң, удуртукчуларның соңгулда мурнунуң кампаниязынга идепкейлиг киржилгези херек болуп турар.

Үе эвээш арткан. Арткан кандидаттарның бүзүреттирген улузу-биле кады боттары соңгукчулар-биле барып чурттап турар чер аайы-биле ужуражыр аргаларын дилеп турар бис.

Партия организацияларының идепкейлиг киржилгезин чедип албаанда дээштиг тайылбыр ажылы кылдынмас боор-дур. Бисте дем чедишпейн турар.

Бавуу ХОВАЛЫГ.
Кызылдың № 24 информация-пропаганда төвүнүң даргазы.

АЖЫК ЧУГАА БОЛГАН

Чадаананың № 871 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак-биле соңгукчулар ужурашкан.

Д. К.-Х. Ооржактың бүзүреттирген кижизи СЭКП Бай-Тайга райкомунуң кадрлар болгаш партийжи-организастыг килдизиниң эргелекчизи С. Д. Демдек депутаттың кандидадының допчу намдары болгаш ажыл-чорудулгазы-биле соңгукчуларны таныштыргаш, РСФСР-ниң улус депутадынга ол ылап-ла төлептиг дээрзин бүзүретпишаан, ол дээш бадылаашкынын бээринче соңгукчуларны кыйгырган.

Бодунуң программазынга дүүштүр соңгукчулар-биле ажык-чарлыг, амыдыралчы ажык чугааларны Дандар-оол Көк-Хунаевич кылган.

ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү Сергей Кочаа, «Кызыл-Даг» совхозтуң директору Каң-оол Чүльдүм, совхозтуң кол агроному Буян Билчей, Кызыл-Даг ортумак школазының директору Кызыл-оол Адыгбай бүгү кызыл-дагжыларның өмүнээзинден эң кол, чугула айтырыгларны тургузуп, үнелиг саналдарны депутаттың кандидадынга кииргеннер. Соңгукчуларның салган айтырыгларынга тодаргай, билдингир харыыларны кандидат берген. Хурал соонда Кызыл-Даг суурнуң бот-тывынгыр артистериниң концерти болган. Хурал орайга дээр үргүлчүлээн.

Седип-оол ИРГИТ.
Бай-Тайга район.

Чагаа парлаттынмаза-даа

МАШИНАНЫ ДЕРИП БЕРГЕН

«Кара-Хөл» совхоздан бижикчи Иргит Ыймаан-оол ук ажыл-агыйның тудугжулары ажылдаар черинче — тайгада ыяш белеткээр участогунче кыжын безин деритинмээн соок автомашинага чоруп турар дугайында шүгүмчүлелдиг чагааны редакцияже чоруткан.

Авторнуң ол чагаазын совхозтуң дирекциязынче чоруткан бис. Кол инженер П. Хертектиң ат салганы харыы ёзугаар алырга, авторнуң бижээн фактылары шын, ынчангаш тудугжуларга тускай дериттинген автомашинаны быжыглап берген.

РЕДАКЦИЯДАН: кайы-бир ажылда четпестер дугайында шүгүмчүлелдиг чагааларны хамаарышкан коллективтеринче чорудары—бистиң бир хүлээлгевис. Ынчаарга оларны хынааш, харыылаарда, ыяап-ла таңмалыг, ай-хүнүн салгаш, чорудар ужурлуг. Албан бижии ындыг болур. Ол дээрге бюрократизм эвес, а этика (албан-ажылдың негелдези, хүндүлел) ындыг болур ужурлуг.

ЧЫЛГЫЧЫ ЗАХАРОВТАР

Тестиң Агар-Ховузунуң Хачыя деп черде «Чодураа» совхозтуң чылгычылары Василий, Херелмаа Захаровтар ажылдап, чурттап турарлар. Дуржулгалыг чылгычы Василий Григорьевич Захаров шагның дөрт эргилдезинде малдарын канчаар одарладырын, ажаап карактаарын аажок эки билир. Чайның изиинде Кара-Хөлдүң делгемнеринге, а күскээр тараазын ажаап каапкан черлерге, а бо хүннерде Агарның ховуларында оглу Мерген-биле кадарып турарлар. Интернационалчы өг-бүлениң кежигүннери чылгычылаашчеди чыл ажа берген. Василий ооң мурнунда трактористеп чораан, а ооң соонда өг-бүлези-биле хойжулай бергеннер. Мал ажылынга чоорту шуудап, арга-дуржулгазы чылдың-на бедип, харын-даа совхозтуң дирекциязынга өг-бүле чылгычылаар күзелин илеретккеннер. Дирекция оларның күзелин барымдаалап, бир кодан чылгыны хүлээдип берген. Оон бээр чылгычы өг-бүле совхозка 400 ажыг чылгыны өстүрүп берген. Оларның хөй кезиин малчыннар хой кадарарынга, ажыл-агыйның өске-даа адырларынга ажыглап турар.

Чылгычы ёзулуг тыва дылга арыт чугаалаар.

өөрү-биле кады ажыт-чажыт чокка катты-хөглүг чугаалашкан орар. Ол тыва чаңчылдарны сагып, ону бедии-биле үнелеп чоруур.

— Чылгыны мынчан кастындырып оъткарарга, күш-деңгели баксыравас. Шала часкаар төрүүр белерни аңгылап үзери чугула. Ынчан эш-оларны кичээнгейге ап, немелде чемнер-биле чемгерер апаар. Бир эвес оларны хойзуп сывыртаар болза, кулун камгалап алыры болдунмас. Ара салыптар. Төрүүрүнге чедир ийи ай бурунгаар-ла чемгере бээр бис. Оолдаашкын үезинде Херелмаа-биле кады чылгыны ээлчежип кадарып, төрүүр белерни хайгааралга ап, хыналданы доктаамал кылып турар бис. Бир дугаар төрүп турар белер оолдапкаш, кулунунуң даштында ыйлаңгызын дежерин билбес болур. Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш тула көрүп чораш, кадарар апаар — деп, Василий Григорьевич бодунуң бодалдарын мынчаар илеретти.

Өг-бүлениң аас-кежии урут-дарыы дижир. Олар—алды кижиниң ада-иези. Улуг оглу Мерген адазының изин истеп, дузалакчылап, доруг аъдын мунупкан чылгызын кадаржып турар. Үш кижи—Самагалдай, Чыргаланды ортумак школаларының өөреникчилери, а ийи бичиизи ада-иезиниң чанында. Чылдың-на өг-бүле боттарының күжү-биле 15—30 тонна чедир сигенни белеткеп ап, кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенип алыр чаңчылдыг. Эрткен 1989 чылда олар 100 бееге онааштыр 85 кулунну онча-менди камгалап ап, совхозтуң мурнакчы чылгычылары болган.

Чоокта чаа Тываның профэвилелдериниң область чөвүлелиниң эвилелдер аразының XIX отчёт-соңгулдалыг конференциязы болуп эрткен. Аңаа чылгычы Василий Захаров база киришкен. Бөдүүн ажылчын кижини профэвилелдериниң область чөвүлелиниң кежигүнүнге болгаш Профэвилелдерниң Бүгү-россия төп чөвүлелиниң составынга соңгааны дээрге чоннуң идегели-дир.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: оң талазында В. Захаров.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Соңгукчуларның саналдары, бодалдары, күзелдери

ТӨӨГҮ-БИЛЕ КИЖИЗИДЕР

Кызыл хоорай Совединиң депутадынга кандидат кылдыр депшиттиргеннерден херээжепнер хөй эвес болган. Оларның бирээзи — Тыва АССР-ниң Төп күрүне архивиниң директору, үш уругнуң иези, партия кежигүнүнге кандидат Билимаа Чыртак-ооловна Ширин-оол.

Бистиң корреспондентивис оон кыска интервью алган.

— Силерни коллектив директор кылдыр соңгуп алган. Ам депутатка кандидат кылдыр идип үндүрген-дир. Кады ажылдап турар эш-өөрүңерниң силерге бүзүрели моон костүп турар-дыр. Мону чүү деп хүлээп көөр силер, кандыг бодалдар башка кирер-дир?

— Бир-ле дугаарында, бүзүрелди бадыткаар дээш харысалга тыптып кээри чугаажок. Алыс эртемим башкы кижи мен. Ынчалза-даа бо онзагай организацияга он дөрт чыл ажылдап тур мен. Чоннуң эң шын, бадыткалдыг төөгүзүнүң бижимел шыгжамыры — архив чонну төөгү-биле кижизидеринче улуг салдарлыг дээрзин билип, мергежилимге ынак апарган мен. Ынчангаш коллективимниң аар болгаш харысалгалыг ажылын үнелээр мен.

Кижи хүндүткелди болгаш бүзүрелди кызымак ажыл-иши-биле, идепкейлиг амыдыралчы туружу-биле, төлептиг аажы-чаңы-биле чаалап алыр. Депутатка кандидат кылдыр мени деткип турган эштер кылган ажылымны анализтеп тургаш, аңаа даянгаш улусчу депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип шыдаптар деп түңнелди үндүрүп турду. Ажылдап келген коллективимге профком даргалап, пропагандистеп, өске-даа хөй-нийти даалгаларны күүседип келдим. Моон-даа эки ажылдаан болза деп кижи бодаар. Бүзүрелди шынзыдар дээш бүгү күжүн бээрин хүлээлге кылдыр көөр апаар. Удуртукчу-даа, улусчу депутат-даа кижи хөйү, чону дээш сагыш аарып чоруур, боттогдунмас, шын дээш чаныш-сыныш чок демисежир ужурлуг. Чонунуң соңгуп алганы кижиге харысалга ийи дакпыр.

— Бодуңарның туружуңарның кол-кол талаларын чугаалап көрүңерем.

— Кижизидилге айтырыы мени дүвүредип турар. Маңаа өг-бүлениң долу харысалгазын чедип алыр. Ооң кадык мөзү-шынарлыг болуруң, материалдыг чогумчалыг чоруун чедип алыр төлээде, бир-ле дугаарында, ие-херээжен кижиниң уруглар кижизидилгезинге үезин көвүдедир. Шалыңын кызырбайн, кылыр ажылын четтигиптерде азы бажыңынга кылыпканда, ээлчеглиг бүдүрүлгелерден аңгыда, албан организация черлеринде ажылдап турарларының ажыл шагын ийи шакка кызырар аргаларны көөр болза эки. Ылаңгыя хөй уруглардыг, чаш ажы-төлдүг иелерге. Хөй сургакчылаарга уруглар кижизидилгези суларарын барымдаалааш, бо айтырыгны база бир янзы көрзе эки.

Ясли-садик-биле четче хандыртынган турарын чедип алыр хемчеглерге салдар чедирер. Бажыңнар чоогунга уруглар ойнаар шөлчүгештерни, сесерликчигештерни кылыр. Чаштар-даа, кырганнар-даа дыштанып орар сандай безин чок боорга, таарышпас. Элээди уруглар кылыр ажыл тыппайн, бажыңнар подъездилеринге чыглар, оон кедерезе, күзенчиг эвес чүүлдерни кыла бээр. Ынчангаш уруглар дыштанылгазын организастаарын сагыш салыр. Пионерлер ордузунуң тудуун дүргедедир. Уругларның интернационалчы кижизидилгезин школа, өг-бүле, хөй-нийти дамчыштыр күштелдирер.

Төөгү кижизидер дээр. Аныяк-өскен чонунуң эрткен оруун билип алыры-биле архив материалдарынга үндезилээн Тываның төөгүзүнге холбашкан хрестоматия номун белеткээрин коллективтиң күжү-биле шиитпирлээр бодап турар бис. Чүгле школачыларга эвес, өске-даа чонга ол ажыктыг, солун болур ужурлуг. Бистиң кол сорулгавыс — төөгү материалдарын хынамчалыг кадагалаары, ону чонга пропагандалаары. Документилерниң колдуу моол дылда болгаш латин альфавит-биле бижиттинген болганда, ону тыва азы орус дылче очулдуруптар кадрлар херек. Ындыг болурга, Улан-Баторже элээн аныяктарны кыска хуусаалыг өөредип чорудар сорулга туруп турар.

Социал чөптүг чорук дээш туржур мен. Кылып турар ажылының хемчээлин барымдаалавайн, чүгле эргелел аппарадының шалыңын өстүргени дээш бистиң коллектив ук айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге, Москвага чедир тургузарывыска-даа, ам-даа боттуг хемчег чок. Өске-даа артык эргелерге ойтур шавыышкынны бээри чугула.

— Соңгукчуларның дилеглери программаңарны улам байыдып тур боор аа?

— Ийе, бо хүннерде шупту бажыңнарга бүзүреттирген кижилерим болур И. Б. Баян болгаш Л. А. Чечекба олар-биле барып, негелде-хереглелин өөренип тур бис. Бичии үүрмек ышкаш-даа болза, амыдыралчы айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар боор чорду. Ол бүгү чыглып кээрге, ам ёзулуг шиитпирлээр айтырыг ол болур. Л. П. Миняева, К. Д. Ооржак олар дамдылап турар нийти чуртталга бажыңында. Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалиди А. И. Курчина беш уругларны бежен чылдардан бээр өстүрер дээш канчаар түреп, чиигелде албайн чорааның демдеглеп турду. Улустуң сагыш-сеткилин дыңнап, билип алыры база херек деп бодаар мен.

Ол ышкаш микрорайонга, нийтизи-биле хоорайга корум-чурум быжыглаарынга үлүүмнү киириштирер деп бодап турар мен.

Ол округта ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң өске-даа депутатка кандидаттарының программаларында эки чүүлдерни деткип, ону боттандырарынга шупту улусчу депутаттарның күжүн мөөңнээри артык эвес деп бодаар мен. Өске-даа айтырыгларның күүсеттинери дээш күжүм харамнанмас мен.

Ам бо хүннерде Адыг-оол Сарыгларович Чымба бодунуң соңгукчулары-биле ужуражып чоруп турар. Ону Ак-Довурактың Транспорт № 41 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга депшиткен. Хоочун чолаачы чылдың-на бодунуң планныг онаалдаларын ажыр күүседип келген.

Абаза биле Ак-Довурактың аразынга үргүлчү чоруур ажылынга бердинген «чорук кижизин» өөрү хүндүлээр. Ол хоорайны тургузушкан баштайгы кижилерниң бирээзи.

ЧУРУКТА: А. С. Чымба рейсче үнериниң мурнунда.

Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

МАРТ 4-те КАНЧААР БАДЫЛААРЫЛ?

Каш хонгаш, март 4-те соңгукчулар соңгулда участоктарынче далажыптарлар. Олар төлептиг кандидаттар дээш бадылаашкынын бээрлер, кым дээш хөй бадылаашкын бээр болдур, ол кижи улус депутадынга соңгудар. Бо соңгулдалар мурнунда хөй-хөй чылдарда эртип келгеннеринден ылгалдыг болганындан чамдык тайылбырны база катап кылыры чугула.

«РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» РСФСР Хоойлузунуң, «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунуң негелделеринге дүүштүр республиканың бүгү девискээринге бадылаашкыннар тус черниң-биле 7 шактан 20 шакка чедир болур. Чамдык ол шактарда бадылап доозары болдунмас черлерге, эртенгиниң 6 шактан 22 шакка чедир эрттирерин участок соңгулда комиссиязының саналың ёзугаар шиитпирлеп болур. Ол ышкаш Тожу, Кызыл районнарның чедери берге черлеринге бадылаашкыннарны РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң, оларның Президиумнарының база кандидаттарның чөпшээрелин ёзугаар хуусаадан эрте, соңгулдаларга чедир чеди хонук арткан турда, эрттирип болур.

Бадылаашкынны эрттирер чурум мурнуку үелерден онза ылгал чок. Ында чажыт бадылаашкын кабиналарын, бюллетень бээр черлерин тускайлап каан турар, соңгулда хааржактарын база тускайлап каан турар, соңгулда комиссиялары бюллетеньнерни паспорт азы өске-даа документини көргүскенде даңзыга үндезилеп бээр. Өске черден келген азы даңзыда ады кирбээн соңгукчуларны, оларның дилээн ёзугаар, паспорт азы өске документ көргүскенде немелде даңзыга киирер.

Амгы бадылаашкыннарның нарын чүүлдери чүл дээрге, Тыва АССР-ниң соңгукчу бүрүзүнүң элээн каш бюллетеньнер алырында. Девискээр округунга соңгулдалар бюллетени — ак өңнүг, национал-девискээрниң — ногаан, Тыва АССР-ниң — ак-көк, чер-чер Советтериниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле — хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниң — ак, район Советтериниң — ак-көк өңнүг болур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, соңгулда участогунга келген соңгукчу бүрүзүнге — республиканың районнарынга — 5, Кызыл хоорайга — 4 бюллетень бээр.

Чижек: Кызыл хоорайның бир соңгукчузунга тыпсыр бюллетеньнер мындыг: № 870 девискээр соңгулда округунга үш кандидаттың адын бижээн ак өңнүг, № 129 национал-девискээр соңгулда округунда кирген 15 кандидаттың ады кирген ногаан өңнүг, Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидаттарны бижээн ак-көк өңнүг болгаш хоорай Совединге депутатка кандидаттарны (кандидатты) айыткан ак өңнүг бюллетеньнер алыр.

Кандидаттарның аттарын альфавит ёзугаар бижээн бюллетеньнерни соңгукчу алыр, ында оларның фамилиязы, ады, адазының ады, ээлеп турар албан-дужаалы, чурттап турар чери айыттынган болур. Ооң-биле соңгукчу чажыт бадылаашкын кабиназынга таныжкаш, соңгуур дээн кандидадының аттыр-фамилиязын арттыргаш, өскелерин шыйып кааптар. Соңгукчу кижи боду бадылаар ужурлуг, өске кижи орнунга соңгуур чорукту болдурбас. Ол ышкаш чажыт бадылаашкын кабиназынга өске кымның-даа кирери хоруглуг, а бир эвес ол боду бюллетень-биле ажылдап шыдавас болза, өске кижини чалап алырын чөпшээрээр. Чамдык соңгукчулар кадык-шылының байдалы-биле база өске-даа чылдагааннар-биле кээп шыдавас болза, комиссия ук соңгукчуларга чедип, ол черинге бадыладыр тускай кижини чорудар.

Чажыт бадылаашкын кабиназының чырыы чогумчалыг, столдарны салган, ручка азы карандаш аңаа турар ужурлуг. Бадылаар мурнунда соңгукчу кижи каш атты балаарын, өске ат киирип болбазын, кабинаже канчаар кирерин, хааржактың кайда турарын билип алыр ужурлуг.

Соңгукчу кижи бюллетеньде балааны кандидаттарның чүгле фамилиязын шыйып каап болур, адын болгаш адазының адын кады-даа шыйып каптар болза, ажырбас. Чүгле шыйыгны көскү тода кылдыр кылыры чугула. Бюллетеньге бижээн янзы-бүрү сөстер, кыйгырыглар, немей бижээн фамилиялар кичээнгейге алдынмас.

Бадылаашкын үезинде соңгукчу кижиниң кабинага турар үезин кызыгаарлавас. Кым-даа аңаа шаптыктаар эргези чок. Чүге дээрге аңаа хары угда хөй бюллетень тутсурун, хөй-ле аттар ында кирген болурун мурнунда чугаалаан бис, ынчангаш ону эки боданып алыр ужурлуг. Ынчангаш соңгукчуну далаштырып болбас. Ынчалза-даа кандидаттар дугайында тайылбыр ажылын чорудуп турар болгай, солуннарда парлап, радиога, телевидениеге дамчыдып турар болганда, кым дээш бадылаарын баш удур тодарадып алгаш, өске бадылаар деп турар кижилерге шаптыктавазы-биле бюллетеньнерни дүргеп долдура каантарын соңгукчулардан дилээри артык эвес боор.

Соңгукчу кижи бюллетеньде кирген бүгү аттарны, чаңгыс-даа атты шуут шыйып каапты болур, ындыг бюллетень күштүг болур. А бир эвес бюллетеньге ийиден хөй кандидатты арттырган болза, ындыг бюллетень күш чок.

Тус черниң-биле 20 шак эрткенде участоктуң соңгулда комиссиязы бадылаашкыннарны доозулган деп чарлаар болгаш соңгулда хааржактарын ажыдар. Соңгукчуларның кол болгаш немелде даңзызын барымдаалап участоктуң каш соңгукчузу киришкенин, каш кижи бюллетень алганын, бадылаашкынга чежези киришкенин, кайы кандидат дээш чеже кижи бадылаанын санап үндүрер.

Наталья ТОНТОЕВА.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң инструктору.

АНЫЯАНДАН БИЛИР МЕН

Тыва АССР-ниң иштики херектер министри Владимир Бораевич Кара-Салды РСФСР-ниң улус депутадының кандидадынга депшидип, бүрүткээнин болдум хуумда сагыш-сеткилимден деткиир мен.

В. Б. Кара-Салдың уруглар солуну «Сылдысчыгаштың» редакциязынга ажылдап эгелээниниден бээр, ооң чогаал ажылынга сонуургалдыг сундулуун эскерип, солунга бижээн материалдарын, шүлүктерин номчааш, ол аныяк кижини сонуургаар, таныыр апарган мен.

Москвада комсомолдуң дээди школазынга база Свердловскиниң юридиктиг дээди өөредилге чери институтка өөренип турганын база билир мен. Студент чылдарында ооң бижээн шүлүк чогаалдарын номчааш, харын-даа моон соңгаар чогаалчы болу бээр хире идегел бар-дыр деп чүвеге бүзүрөп, ооң каяа, кандыг черге ажылдай бээрин үргүлчү хайгаарап сонуургаар чораан мен. Ооң баштайгы бижээн шүлүктери: «Агаарга чугаалажыышкын», «Булуң бүрү ындыг», «Лашчы кыска», «Авам», «Делгем кавайлыг» деп шүлүктерин номчааш, улам сонуургап, Владимир-биле чоокшулажып, уран чүүл, чогаал талазы-биле оон бээр харын бо-ла чугаалажып, сагыш-сеткиливисти үлежип, чогаалга хамаарыштыр хөөрежи-даа бээр апарган бис.

Ол кажан бодунуң тускай эртеминиң аайы-биле Тыва АССР-ниң прокурорунга-даа, партия обкомунга-даа ажылдап турда, болганчок-ла ужуражы бээр бис. Ол чугаалашканда, удур-дедир сонуургалдыг хөөрежир бис. Уран чүүл талазы-биле сонуургалдыг болгаш ындыг бис. «Ногаан бүрүлер» деп ат-биле ооң шүлүктериниң чыындызын Тываның ном үндүрер чериниң чырыкче үндүргени чогаал бижиирин ооң уламчылап чоруурун херечилеп турар.

Харысалгалыг ажылдарга депшип, эрге-хүлээлгези улгатса-даа, Владимир Бораевич бодунуң эвилең-ээлдек, томааныг аажы-чаңын ышкынмаан, кижилер мурнунга бодун улуг көрдүнмес, эвилең-ээлдек, арын-шырайы үргүлчү хүлүмзүрүп чоруур болгай.

Владимир Бораевич Кара-Салды РСФСР-ниң улус депутады кылдыр бадылаашкынын бээринче соңгулдалар хүнүнде соңгукчуларны кыйгырдым.

Максим МУНЗУК.
РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң улустуң артизи.

ШИЛИП АЛДЫМ

Соңгулдаларга чедир санныг хонуктар арткан. Кым дээш бадылаашкынын бээрин соңгукчуларның баш бурунгаар бодап алганы чугаажок. Мен бодум хуумда база бодалдыг мен, хынамчалыг болбааже, депутат шилип ап, бадылаашкын бээри оюнчук эвес-ле болгай. Кым дээш бадылаары хамааты кижиниң бодунуң хууда херээ деп билир мен.

РСФСР-ниң улус депутадының кандидады кылдыр Чадааананың № 871 девискээр соңгулда округундан үш кижи депшиттирген: Ч.-Д. Б. Ондар, К.-Э. К. Кудажы, Д. К.-Х. Ооржак деп чүвени соңгукчулар билир бис. Оларның чүгле чаңгызын соңгуур болгай бис. Чүү дээр боор, шынап-ла, үжелээ эртем-билиглиг, ажыл-иш, арга-дуржулга-даа талазы-биле шыырак улус-тур. Ынчалзажок мен бодум хуумда бадылаашкынымны Д. К. Ооржак дээш бээрин шиитпирлеп алдым. Чүге? Кандидаттарны ол-бо салып, деңнештирип-даа турдум. Шупту — чоннуң бүзүрелин шынзыдып шыдаар кижилер-дир. Ол дугайын бодап олурар, мындыг айтырыгларга кээп үстүм. Черле ынчаш республикада ажыл-агыйларда бурунгаарлаашкын кончуг оожум деп билип турар мен. Ону дүргедедиринге шаптык болуп турар моондактар эвээш эвес. Ооң бир кол чылдагааны чамдык кедээ ажыл-агый удуртукчуларының ажыл-чорудулгазында чаа чүүлдерниң эвээжинде, чогаадыкчы, тывыңгыр ажылдавайн, бюрократсыг чаңчылдан уштунмайн турарында. Ээ-харысалга чок чоруктардан совхозтарда янзы-бүрү чылдагааннардан мал-маганның чидириглери хөй болуп турар. Машина-техниканы ажыглап, кадагалап турарывыстың байдалы кандыг ийик. База-ла ажыл-агыйжы эвес бис. Ара кагдынып, октаттынган техника артынчызын хараадал-биле бо-ла көрүп болур. Оон ыңай садыг-магазин черлеринде таныш-көрүш, эрге-дужаал ажыглаар, ховар барааннарның хуваалдазын шын эвес чорудар ийикпе, азы барааннар складтардан-на дорт «үлеттине» бээр чоруктар ам-даа бар. Социал чөптүг чоруктуң чедир сагыттынмайн турарын ол чүүлдер безин көргүзүп турар-дыр. Ындыг байдалдар-биле эптежири моон соңгаар болдунмас, ындыг эпчок чүүлдер турбас ужурлуг. Д. К.-Х. Ооржактың соңгулда мурнунда программазында чугаалааным ол айтырыгларны кииргенин чүүлдүгзүнүп турар мен. Хамык-ла айтырыгларның дөзү ында деп билип чоруур кижи мен. Ол кандидат дээш бадылаашкынымны бээр деп шиитпирлеп алганымның чылдагааны ында-даа чүве.

Бистиң республикада кем-херек үүлгедир чоруктарның саны хөй болуп артпышаан. Ол талазы-биле хемчеглер кылдынмайн турар деп болбас, ажылдар кылдынып турар. Аңаа хөй-нийти база демниг киржир ужурлуг бис. Республиканың иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал база РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр бүрүткеттинген болган. Министрни база соңгулдалар хүнүнде деткип, ол дээш бадылаашкынын соңгукчулар бээр болза деп бодап турар мен. Чамдык эш-өөр кем-херек үүлгедиглериниң санының өзүп турарын чүгле иштики херектер органнарының четпес ажылы деп турары канчап-даа таарышпас. Демниг ажыл херек деп чүвени уттуп болбас ужурлуг бис. Ынчангаш үстүнде адааным кандидаттар дээш соңгулдалар хүнүнде үнүн бээринче соңгукчуларны кыйгырып турарым бо.

Д. К. Ооржактың чаңгыс округтан депшиттирген удурланыкчылары Ч.-Д. Б. Ондарны, чогаалчывыс К.-Э. К. Кудажыны оларны база таныыр, билир мен. Бадылаашкын бээр кандидадымны шилип алганымны чугааладым, ынчангаш арткан ол ийи кандидат, биске хамаарылгазы кандыг вайлыг пенсионер боор деп бодай бербес-ле боор. Соңгукчу кижи болганымда, бодумнуң бодалдарымны чугаалап турарым бо.

Александр ООРЖАК.
Пенсионер.
Таңды район.

ДЕТКИИРИНЕРНИ ДИЛЕПИВИС

Кызылда педагогика институдунуң марксизм-ленинизм кафедразының башкызы Владимир Баринович Багай-оол РСФСР-ниң улус депутадының кандидадынга Каа-Хемниң № 130 национал-девискээр соңгулда округундан депшиттирген. Депутаттың кандидадынга ону душ бооп идип үндүрбээни билдингир. Бистиң башкывыс Ленинградтың күрүне университединиң философия факультедин доозкан. Институтта хөй-нийтичи, өөредилгеже, ажыл-ишче студентилерни эвилелдеп шыдаар талантылыг аныяк башкыларның бирээзи. Студентилерниң чүгле билиинин деңнелинин өзүлдези дээш эвес, а оларның хүн бүрү амыдыралы, чедиишкиннери дээш ол сагыжы аарып чоруур.

Улуг, биче-даа кижилер-биле чугаалажып билир, кичээнгейлиг, оларның сүмезин дыңнаар, кандыг-даа дуза көргүзеринден чалданмас, философ специалист деп ону билир бис. Ооң-биле кады ол шыңгыы, чөптүг негелделиг кижи. Келир үеги салгалды бүгү талазы-биле өөредири база кижизидери башкылардан кол хамааржыр деп, ол санаар. Теоретиктиг болгаш практиктиг билиглерни меделелдии-биле шиңгээдирин сургап, кижиниң, ылаңгыя сагыш-сеткил культуразынче онзагай кичээнгейни салыр ужурлуг бис деп, ол өөредип турар.

Чүгле ол эвес, чоннуң төөгүзүн тыва дылын күрүне дылы кылырын, национал байырлалдарны (шагаа, наадым дээш өске-даа), чаагай чаңчылдарны эгидерин, эрги культураның чамдык чүүлдерин, чижээ, хүрээни катап тудуп тургузары, амгы үениң медерелдиг, хостуг чонун шуут-ла шажынче хаара туда бербес, харын оларның хамааты бот-медерелин чаңгыс аайлашкак чоруктан уштуп, бүгү талалыг онзагай болдурарын ол күзеп турар деп билир бис. Ооң-биле кады кедээ ажыл-агыйның, малчыннарның акша-шалыын өстүрерин, суурларда чурттап турар чоннуң өреге бүрүзү хууда мал-маганныг, инектиг, аъттыг, хөй-өшкүлүг, дагаалыг, амыдыралга четчир артыкшылдыг ажыл-агыйлыг болуру дээш ол демисежир. Ол бүгүнү тудуп азыраарынга мал чеми тып алыр арганы ажыл-ишчилерге совхозтарның тургузуп бээрин чедип алыры чоннуң материалдыг культуразын көдүреринге дөгүм болур деп, ол санап турар. Ол дугайын бистиң-биле база бо-ла чугаалажы бээр чаңчылдыг.

Бистиң Тывавыста чоннуң бодунга эргежок чугула, улуг эвес үлетпүр бүдүрүлгелер чок. Чижээ, янзы-бүрү национал хеп, пөс-таавы бүдүрер черлер, машина-техника бүдүрериниң аар үлетпүрүн тургузарының айтырыгларын өөренип көөрүнүң чугулазын В. Б. Багай-оол база бодап чоруур. Ындыг чүүлдер, шынап-ла, күрүнениң тургузуун быжыглап, чоннуң национал бот-медерелин, чоргааралын бедидеринге эргежок чугула. Чүгле мал болгаш чер ажыл-агыйын колдадып, чүгле ооң-биле таптаашкындан уштунмазывысты миннир ужурлуг бис деп, ол санап турар. Ынчангаш башкывыстың РСФСР-ниң улус депутады болурун күзеп турарывыс чугаажок. Ооң дугайын бижип орарым-даа таварылга эвес. Март 4-те болур соңгулдаларга бистиң башкывысты деткип, ол дээш бадылаашкынын бээринче Каа-Хем, Бии-Хем, Тожу, Кызыл, Тес-Хем, Эрзин райоңнарының соңгукчуларын педагогика институдунуң студентилери кыйгырып тур бис.

Борис ОНДАР.
Студент.

КАНДИДАТТАР СОҢГУКЧУЛАРЫНДА

БОРБАК-АРЫГ СУУР. Шеминиң Культура бажыңынга чон чыглып келген. Олар РСФСР-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар чорудар талазы-биле Чадаананың № 871 девискээр соңгулда округунуң депутадының кандидады Чимит-Доржу Байырович Ондар-биле ужурашкан.

Ужуражылга хуралын Шеми-кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Кошкар-оол Баазанович Кара-Сал ажыткаш, Чимит-Доржу Байырович Ондарның бүзүреттирген кижизи Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылдакчызы Дамдын Санчаевич Кууларга сөс берген. Ол РСФСР-ниң улус депутадынга кандидаттың допчу намдарын, ажыл-чорудулгазының дугайын чугаалап таныштырган. Дыка хөй чылдар иштинде партия, совет ажылдарга удуртукчу бооп ажылдап чораан, ол эткен сөзүнге ээ бооп чорааның кончуг эки билир силер, ынчангаш 1990 чылдың март 4-те болур соңгулдаларга чоннуң төлептиг оолдарының бирээзи Чимит-Доржу Байырович Ондар дээш бадылаашкыннарын бээринге соңгукчуларны кыйгырган.

Депутатка кандидат Ч.-Д. Б. Ондар сөс алгаш, бодунуң программазы-биле таныштырган. Шөйлүп, узамдыгып турар айтырыгларны шиитпирлээри, мал ажылдакчыларынче онзагай кичээнгей салырын, Тываның чиг эдин шиитпирлээри дээш өске-даа чугула айтырыгларны программазында киирип алганын соңгукчуларга сонуургаткан.

Депутаттың кандидадынга школада башкы Д. К. Имажап школаның байдалы бо хүннерде берге байдалда туруп турар, ынчангаш чаа школа тудуун дүргедедир талазы-биле дуза кадарын, малчын Э. О. Ховалыг малчыннарның социал байдалынче кичээнгей салып, акша төлевирин улгаттырарын, арга-дамалы Д. Ч. Куулар бойдус камгалалының айтырыынче кичээнгей салырын, Д. М.-Д. Монгуш өртке удур ажыл талазы-биле техника-биле дузалажырын, совхоз директору, Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидады В. Ч. Куулар 400 га сиген тараа шөлүн ажыглалга киреринге дузалажырын, совхозта профэвилел комитединиң даргазы А. К. Иргит музыка школазының салбырын Шеми ортумак школазының чанынга ажыдарынга дузалаарын дилээннер.

Депутаттың кандидады: «Чүгле шыдаарымны аазаан, шыдавазымны ыттавас мен» — дээни черле чөптүг хире.

Александр МОНГУШ.

• • •

РСФСР, Тыва АССР-ниң болгаш чер-чер Советтериниң улус депутаттарынга кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражылгалар Кызыл хоорайда түлүктеп турар. Кызылдың күрүнениң башкы институдунуң студентилери болгаш башкылары-биле болуп эрткен ужуражылгага РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың № 129 девискээр соңгулда округундан депутатка кандидат, Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри С. Д. Киров, Кызылдың Ленин № 9 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидаттар К. Д. Аракчаа, Тыва АССР-ниң Композиторлар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы З. К. Кыргыс, Кызылда күрүнениң башкы институдунуң студентилерниң профэвилел комитединиң хостаттырган даргазы А. Д. Конгар олар ужурашканнар.

Ужуражылга хуралын пединституттуң башкызы Т. В. Ооржак ажыткаш, депутатка кандидаттарның бүзүреткен кижилеринге тус-туста сөс берген. Ооң соонда депутаттың кандидаттары боттарының программаларын чыылганнарга таныштырганнар. Чыылганнар депутаттың кандидаттарынга боттарының сонуургап турар хөй-хөй айтырыгларын болгаш янзы-бүрү чагыгларын киргилээннер. Ужуражылга соонда «Тыва» деп фольклор ансамблиниң артистериниң солун программалыг концерти болган.

Билчит МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

БИС ӨСКЭЭР БОДАП ТУР БИС

Бо чылдың февраль 22-де үнген «Шында» Александр Ооржактың «Ону билир болгаш...» деп эгелиг чүүлүн номчааш, бот-хууда бодал-сеткиливисти илередиксей бердивис.

Бирээде, РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр Чадаананың №871 девискээр соңгулда округундан депшиттиргеннерниң бирээзи Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы Ч.-Д. Б. Ондар бодунуң программазында «...тыва национал кадрларны өстүрүп, оларны удуртур ажылдарга депшидип үндүрерин киирип турар кижи» деп А. Ооржак ук чүүлүнге бижээн болду. Шынында оон программазында кадрлар дугайында айыткан чүве чок деп болур. Хөй чылдарда удуртур ажылдарга ажылдап келген, Ч.-Д. Б. Ондар бо айтырыг талазы-биле херек кырында чүнү-даа кылбаан деп бодаар бис. Чижээ, ол «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору турган, бо дугайты чогуур сагыш салбаан, ылаңгыя аныяк тыва тускай эртемниглерни деткиир, өстүрер болгаш удуртукчу ажылга өөредип быжыглаар ажыл чорутпаан. Ынчангаш амгы үеде тыва улус колдап ажылдап турар комбинатта удуртур-баштаар ажылда тыва тускай эртемниглер чок. Херек кырында чогум ында хөй чыл ажылдаан, тускай дээди эртемниг 10 ажыг тыва кадрлар бар. Оларны өй-шаанда деткивейн чорааныңдан олар амгы үеде бүзүрелин чидирип, хостуг албан-дужаалдарга сүмелээрге-даа, ынавас апарганнар азы хөнну калганнар. Ындыг турбуже, комбинат бо хүннерде даг-дүгү арыглап-болбаазырадыр фабрикага цех начальниги болгаш кол инженер болур кижилер дилеп турар-дыр.

Ол ышкаш эш Ондар «Тыва тудуг» трезин элээн каш чыл удуртуп турган. Ол үеде база-ла тудугга удуртукчу тыва кадрлар дугайында айтырыгже сагыш салбаан деп бодаар бис. Аңаа барымдаа болза, амгы үеде Тыва АССР-ниң, ылаңгыя Кызылдың улуг тудугларында тускай эртемниг, удуртур-баштаар ажылда тыва кадрлар чок-тур. Ынчангаш А. Ооржактың: «Ылаңгыя бистиң республикада национал интеллигентилерниң өспейн турарын эскерип, Ондарның сагыш салып турарын соңгукчулар деткиир дээрзинге бүзүрээр мен» дээнинге чөпшээрешпес бис.

Ийиде. Шынында сөөлгү үеде тускай дээди-даа, ортумак-даа эртем чедип алган тыва кадрлар республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларының аайы-биле чыл бүрү көвүдеп турар. Ындыг турбуже, оларны деткиир, өстүрер, удуртур ажылдарже депшидер талазы-биле ажыл республикада кончуг четпес. Ол дээш Тыва АССР-ниң күрүне баштыңы болур Ч.-Д. Б. Ондар сагыш салбайн келген, ону чогуур кичээнгейге албайн турар деп санаар бис.

Үште. Аңаа бодаарга, ол-ла соңгулда округундан депутатка база бир кандидат Д. К.-Х. Ооржактың программазында бо айтырыг талазы-биле дорт болгаш тодаргай туруш илереттинген дээрзин соңгукчулар эскерген боор. Ындыг быжыг турушту Д. К.-Х. Ооржак чоокта болган СЭКП Тыва обкомунуң национал айтырыы талазы-биле пленумунга бодунуң саналынга илереткениң номчукчулар билир болгай. Ооң туружу СЭКП ТК-ның «Национал айтырыг талазы-биле платформазынга» ёзулуг дүгжүп турар.

Андрей ЧЫЧААН-ООЛ.
Леспи ДҮКТЕН-ООЛ.
Ак-Довурак хоорай.

ТЫВА КИНО. ОЛ КАНДЫГ БОЛУР УЖУРЛУГ?

• Саналыңар кииріңер •

Тыва дугайында ийи-чаңгыс-даа бол, киноларывыс бар. Өске черлерден чалаткан, чалатпаан-даа «аалчылар» кээп кылыр болгаш ачыжы аът-биле дөмей чыгыы, үр үеде чиде бээр, сүрдүрер, дилеттирер. Ооң ужун чүве ыйнаан, оларның чамдыызының уткашыннары-даа, уран-тывызызы-даа, амыдыралчы шынныы болгаш сонуурганчыг көрүштүг-даа хирелиг. Бодум хуумда «Ак-көк хемнерниң кижилериниң» сценарийин ындыг-ла кончуг эвес деп санаар мен. Ында бир-ле чүве четпес.

А барымдаалыг документалдыг кинолардан «Тыва ырлар» деп Литва киностудияның кинозунуң дугайында чугаалаан-даа херээ чок, далаш, чаңгыс чорук кадында дээн ышкаш, буу-хава кылдынганындан ында кижилерниң идик-хеви-даа боттарынга таарышпас, хөлбегер-халбагар, сөс-домаада тывазывас, чевен, кандай. Ол дугайын чогаалчы Черлиг-оол Куулар шыя шүгүмчүлээн. Бо чорукту чаа кинога барып-барып тыва дылдыг, өңнүг, уран-чечен кино-чурукка канчап-даа катаптап болбас.

Бистии-биле алыр болза, чаа кинога чон боду кол сүмелекчи-консультант болур болза эки.

Тыва чонну, ооң маадырлыг төөгүзүн, харын-даа культуразын, чаңчыл ёзулалдарын, амыдыралчы сагылгаларын чүгле бүгү эвилелге эвес, а даштыкыга, делегейге барып бараалгадыр чүве болганда, чогаадыр-даа болза, чоңдан айтыртынып чогаадыр. Чоннуң изиг тыныжы, дириг бодалы сиңниккен тоолчургу чугааларны ажыглаары канчап-даа артык эвес. Ынчангаш харын республиканың орус, тыва дылдыг солуннарынга, радио-теледамчыдылгаларынга тыва кинога хамаарыштыр улустуң күзел-бодалдарын илереткен тускай рубрикаларны ажыдары черле чугула болгу дег.

Ийет, кинонуң сценарийин тургузарынга белен материалдарывыс бар деп санап болур бис. Ол дээрге эге баштай бижиттинген В. Көк-оолдуң «Самбажыгы», эртемге үндезилеп бижээн Ю. Аранчынның «Алдан-маадырларның тура халышкыны» деп төөгү очерги, адактың сөөлүнде С. Сарыг-оолдуң «Алдан дургун» деп ному-дур. Бо ажылдар, чогаалдар кинонуң сценарийиниң кол өзээн тургузары чугаажок. Алдан-маадырлар дугайында А. Чыргал-оолдуң бижээни симфониктиг хөгжүм чогаалывыс-даа бар.

В. Көк-оолдуң шиизинден ынчангы кижилерниң (биске ам кончуг чугула апаар) сөс-домаан, хеп-сынын көрген бис. «Алдан дургуннардан» чоннуң дылын, чаңчылдарын, херээжен овур-хевирлерни, аныяктарның «Ойтулааш» деп оюн-тоглаазын, а Ю. Аранчынның эртем-төөгүлүг очеригинден тура халышкынның алыс чылдагааннарын, бүдүш байдалын, ынчангы Тываның политиктиг тургузуун, экономиказын ылаптап билип аар бис.

Ынчалза-даа ол безин шала өкпеленчиг. Чүге дизе ук чогаалдарда алдан-маадырлар дугайында амгы чоннуң тоолчаан чугаалары барык-ла чырыттынмаан, (чижээлээрге, Чээн-оолдуң чеди оолдарының бирээзи Самбажык, Садылажыктың ужуралдары, Сеңгин чаңгының үлгедиглери) ол үеде анаа карачал кижилерден аңгыда, дээди эрге-дужаалдыг кижилерниң идик-хеви (ылаңгыя амбын ноян Өлзей-Очурну, Хемчиктиң Дугар үгер дааны кинога канчап көргүспезил) чедир көргүстүнмээн, бо кинога чогум-на кончуг чугула черни ээлээр ужурлуг тура халышканнарның бады-даңгыраан бержип (кара боонуң аксын, чидиг бижектиң бизин чылгап дээн ышкаш) кандыг чүү-даа бол, доктаап тургустунган ёзу-төрөге, хоойлу тургузутта удур октуг-боолуг туржуп үнген кижилерниң албан сагыыр ужурлуг сагылгазы база-ла кайда-даа ылаптыг чырыттынмаан болгай.

Тоолчаан чугаадан алырга. Самбажыктың Сеңгич чаңгыга кыжаныг кылып, каргыш салып олурган чери база бар. Черле ынчаш, бистиң ада-өгбелеривис дайын-чаага болганчок-ла киржип чораан улус болганда, дайынчы даңгырак бээри алдан-маадырлар үезинде безин артып калган турганы мүн боор магат.

Ол ышкаш бо кинону тургузуп тура база бир оюп каапсып болбас чүүл болза, чоннуң чаңчылдарындан аңгыда, алдан-маадырлар дугайында тоолчургу чугаалар, хоочуннарның сактыышкыннары деп база катап айтыксаар ийик бис. Хөй санныг ындыг чугааларның бирээзи бо. Шаажылал чериниден дезип үнген Садыяа бир аал өдээнден улуг хува аяк тып аар. Чуртунче чанып ора, азыптенип, аштап-суксап чорааш, ол ыяш аланга харны эргизип, сугну изидип, харын-даа сөдүрге аргамчызын безин даш-биле үзе раап, ылбырады хайындырып, быдаа кылып ижип чоруур кылдыр көргүзери. Садыяа тыва улустуң от орну баспас, ол хамаанчок, төккен хүл безин баспас дээр чаңчылын ажыглап, өөнүң чанында оваалай төккен хүл адаанга оңгу казып алгаш, аңаа чаштынып турар, ол безин тывазыг ёзу-биле тывызык эвес деп бе.

Оон аңгыда база бир барымдаалаар ужурлуг чүүл — аныяктарның ойтулааш оюну. Алдан дургун адаанчыларның аразынга аныяктар хөй турган. Олар арат чонну хосталгаже кыйгырып, ырлажып, шапкылажып, ноян-көгээттерниң өргээлерин безин хөме тегерип, а алдан дургун кайгалдар оларның өргээлериниң өрегелерин соя соп октап, шаажылалдың «кара өөн» орттедип турар кылдыр көргүзери хөй чоннуң удурланыкчы хөделиишкинин көргүзүп турар массалыг сценалар болур ужурлуг.

Черле ынчаш, ол үениң ойтулаажы дээрге хөй-хөй талантылыг аныяк кижилерниң чыглып ойнаары. Маңаа ынчангаш, амгы үеде хөйге, чонга сурагжый берген «Тыва» ансамбливисти канчап ажыглавас бис. Амгы Хорум-Даг (ынчангы Чыргакы-Аксы) — алдан-маадырларның ада-төөгүзүнүң чурту, кол болуушкуннарның база бир болуп тургулаан черлери болганда, Хорум-Дагның «Чадыр-Өг», Бора-Тайгада уругларның «Сарадак» ансамбльдерин, ол ышкаш Чадаананың Москва (УАЧД) четкен танцы коллективин каттыштырып туруп, оларның оюн көргүзүүн Наадым үезинде тырттыргаш, Амбын ноянның үш чыл болгаш, бир удаа чыыр турган Тыва тос кожуунунуң чыыш-найыры кылдыр-даа көргүзүп болур арга бар.

База бир кол чүүл, адаанчыларның ол үеде мөлчүкчү, чижең кыдат садыгжыларның бүүзе-садыгларынче халдап, оларның чоңдан үптеп алган эт-бараанын чонга дедир эгидип берип турганын уттуп болбас. Чаңгыс чижек, кара турazында чижең чорукту көргүзер дизе, кончуг улуг чедишкен шарының мыйызындан кудуруунга чедир чадыр пөстү ийи ораап, торгу пөстү чаңгыс ораап садып турганын көргүзерге-ле четчир. Олар харын кайгалдарның халдаашкынындан дедир хунаап аппаарындан корткаш база-ла араттардан хавырган «албан чиңиниң» азы «амбының чиңиниң» соонга коштунуп, ушкажыптар турганы шынна болгай. Ынчап кээрде «албан чиңи» чижең садыгжыларның чиңи болгаш олар-биле кады сүрген малды арттар, сыннар ажып турда көөрге, төнмес-батпас чүве дег, кайы хамаанчок шөйлү бээр турган. Ынчангаш самбажыктарның шак ындыг чиңни чая шаап ап турганын көргүзери алдан-маадырларның боттуг хөделиишкиннерин көргүскен база бир сцена болур ужурлуг.

Ол ышкаш Тыва чоннуң кырынга диргелип келген дарлалдың эң аар, эң дорамчылалдыг, кедергей кадыг-дошкун кезии «тос эрии» болгай. Эжелекчи манчы-кыдат дайзыннарның тыва феодал дүжүметтерниң холунга тутсуп «шаңнаан» бо эрии хоойлузун херек кырында боттандырып турарын кинонуң эге прологу кылдыр, а ол бүгүнү А. Чыргал-оолдуң «Алдан-маадыр» деп симфониктиг поэмазы үдеп турар кылдыр көргүссе деп саналдыг мен.

Кинонуң кол утказын тодарадып турар прологка болуушкуннарны улам күштелдирер дизе, бо бүгү хилинчекти Самбажык биле Дажыма нелээ шыдажып эртип турар азы Дажыма кандыг-чүү-даа бол суму чаңгызы хүндү кижи болгаш, амдыызында туттурбаан, хостуг, ынчангаш чызаанда чыылган чон аразындан эжин бүдүү хайгаарап көрүп, деткип турар аргалыг кылдыр-даа көргүзүп болгай-ла. Кайы-даа таварылгада моорагыже соктуруп турар кижиниң караандан кайгал эш-өөрү, олар-биле бады-даңгырак хүлээп ап турар таварылга ыравас, ооң кулаанга маадырлыг симфонияның аялгазы чаңгыланып, «Адам каккан дүжүметтиң...» деп ыры дыңналып турары-биле пролог доостур дээн ышкаш.

Черле ынчаш, бо кинога Самбажык биле Дажыманы кол маадырлар кылдыр көргүзерде, С. Сарыг-оолдуң романында оларның овур-хевирин чуруп көргүскениниге чоокшулады көрзе чогуур. Ында ийи эжишкиниң найыралының эгези кайгалдар оруундан эвес, а харын албан оруундан эгелээн дээни черле чөп. А Дажыма бир-тээ, суму чаңгызы эрге-дужаалдыг, бижик-билиглиг кижи болганда, өөрүнден канчап-даа хөйнү билир, кажар угааныг, оваарымча-серемчилелдиг кижи турган. Ол харын чогум-на ооң ужун үр үениң иштинде «алдан дургун» адаанчыларның билдилиг сүмелекчизи, идейлиг удуртукчузу, а Самбажык тура халышкан чоннуң эң идепкейлиг кезээниң хөделдирикчи баштыңы, кол хартаачызы болуп турган кылдыр көргүзери чоннуң ынчаар билип турарынга чоок деп санаар мен. Ол ышкаш, чаа тыва кинонуң адын безин чон сүмелезе чогуур ышкаш. Бот дугайты кинону «Алдан-маадыр» дээринге туралыг мен (оон даштыкыже үнерин бодап), ынчалза-даа «Адаанның даңгыраа», «Адаанчылар», «Өжээн», «Самба биле Дажыма» (Самбажыкты эш-өөрү ынчаар адаар чораан-биле) дизе кандыгыл дээрзин бодап көргү дег.

Адактың сөөлүнде, Свердловскиниң национал фильмнер бүдүрер каттыжыышкыны-биле («Кыйгы») Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң аразында чарган керээ ёзугаар үе дыка кызыы чүве болганда, ам база буу-хаа чүве болу бербезин магадылап, массалыг сценаларга кииринштирер кидис өглер, долу эт-херекселдиг аъттардан эгелээш, тыва кижиниң бөдүүн хеви, найырчыышка кедер торгу-маңнык тону, угулзалыг кадыг идиинге чедир бодап ап, шевер кижилер иштенип-дааранып, ол ышкаш ээр, чүген, өг дерии кылыр кооперативтер амдыгааштан хөделип үнмес чүве болза, кинону айыттынган хуусаада (1991 чылдың ноябрьда дужаар дээн) доозары берге дээрзин утпаалыңар.

Чаа эгелээшкин черле ындыг, чоннуң деткимчезинге даяныр. Бо кинонуң морально-политиктиг, кижизидикчи ужур-утказын чон эки билип турар, ооң бир херечизи — материалдыг, боттуг дузаны чедирип эгелээни. Бодум хуумда аңаа катчып, бүрүнү-биле деткиир мен. Гонорарны чуртталга-социал банкызының № 142050 агар санынче шилчидерин диледим.

Чап ЧҮЛДҮМ.

ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЭЭН

«Бойдуска ленинчи хамаарылга» деп кыйгырыгның адаа-биле долгандыр турар бойдусту камгалаарының, бойдус курлавырларын чөп ажыглаарының талазы-биле республиканың солуннар редакцияларының, телевидениениң база радио дамчыдылгазының болгаш түс-түс авторлар аразында 1989 чылдың конкурузунуң түңнелин үндүрген.

Конкурска кирген материалдар республиканың бойдус байлаан камгалаарының эрге-ажыынга дүгжүп, бойдус курлавырларын чөп ажыглаарынга ажылчы чоннуң дорт киржилгезин эвилелдеп, төрээн черинге ынакшылды кижизидип, ону хандыр билип алырынга дузалап турарын жюри демдеглээн.

Парлалгага, телевидениеге база радиога үнген материалдарның утка-шынар талазын өөренип көргеш, жюри конкурстуң тиилекчилерин адаан болгаш оларга негелде ёзугаар шаңналдарны тывыскан.

Чогаадыкчы коллективтер аразындан бирги чергениң дипломун болгаш акша шаңналын «Тувинская правда» солуннуң редакциязынга тывыскан. Ийиги чергениң дипломун болгаш акша шаңналын Тыва АССР-ниң Күртелерадио комитединиң радио дамчыдылгазының коллективинге тывыскан. Үшкү шаңналды болгаш хүндүлел бижикти «Тываның аныяктары» солуннуң редакция коллективинге тывыскан.

«Хынаар эргенер чок» деп корреспонденция дээш база бойдус камгалалының темазынга хамаарышкан өске-даа материалдары дээш «Шын» солуннуң улуг корреспондентизи **М. Д. Оюнга** бирги шаңналды болгаш хүндүлел бижикти тывыскан.

Ийиги ийи шаңналдарны болгаш хүндүлел бижиктерни «Тувинская правда» солуннуң корреспондентизи **В. С. Кривдикке** — төтчеглекчилерге удур бөлүк материалдары дээш, Тываның арга-арыг ажыл-агыйының девискээр каттыжыышкынының кол арга даамалы **Т. Х. Бараанга** — «Бойдус болгаш кижи» деп радио дамчыдылгазынга идепкейлиг киржилгези база арга-арыгны камгалаарының талазы-биле солуннарга парлаан бөлүк материалдары дээш тывыскан.

Үшкү үш шаңналды «Кижи болгаш бойдус» деп ай санында үнер темалыг бөлүк материалдарны белеткээни дээш «Тувинская правда» солуннуң корреспондентизи **О. П. Нанзат-оолга**, Тожу районда бойдус камгалалының айтырыгларын чырыдып турары дээш «Шын» солуннуң штаттан дашкаар корреспондентизи **А. Б. Нугууракка**, бойдус камгалалының айтырыгларын чырыткан темалыг дамчыдылгалары болгаш аңаа хөй-ниитини идепкейлиг-биле кииринштиргени дээш Тыва радионуң корреспондентизи **Т. О. Сииринге** тывыскан.

«Улуг-Хем» солуннуң корреспондентизи **А. К. Натпит-оол**, «Тываның аныяктары» солуннуң килдис эргелекчизи турган **Г. Г. Монгуш**, парлалганың болгаш радионуң штаттан дашкаар корреспондентизи, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну Бии-Хемден **М. М. Чигжит**, Улуг-Хем районнуң Ак-Туруг суурунда арга даамалы **К. О. Комбу**, Бүгү-российаның бойдус камгалал ниитилелиниң республика чөвүлелиниң секретары **О. С. Приданова** оларга мактал шаңналдарны тывыскан.

Республиканың «Молодежь Тувы», районнарның «Красное знамя» болгаш «Ленинчи орук» солуннарның эрткен конкурска киржилгезин куду деп жюри демдеглээн.

Всеволод ФИЛИППОВ.
Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң секретары.

ДУРЖУЛГАЛЫГ ЭМЧИ—ТӨЛЕПТИГ КАНДИДАТ

Тываның найысылалында ийи дугаарлыг поликлиниканың эмчизи Декчит Чамзырановна Сарбааны Кызыл хоорай Совединиң улус депутадынга кандидат кылдыр ооң коллективи Кызылдың № 116 соңгулда округунга депшиткен. Красноярскиниң медицина институдун дооскааш, бо эмчи он чеди чыл ажылдаан. Ажылынга кызымаан кызылчылар үнелеп, ооң кандидатка депшиттиргенин чүүлдүгзүнүп турарлар.

Декчит Чамзырановна соңгукчулар-биле ужуражылгаларга каш удаа киржип, ажылчы чон-биле чугаалашкан. Кызыл хоорайның аңгы-аңгы коллективтеринге барып, бодунуң дугайын, программазын тапыштыргылаан.

Ол эң баштай Барыын-Хемчикте Ак-Довурак хоорайның улуг эмнелгезиниң участок эмчизинге ажылдап эгелээн кижи-дир. 1977 чылдан 1981 чылга чедир Кызылда медицина училищезинге ниити аарыглар талазы-биле эртемнерни башкылап, кадрлар белеткээринге үлүүн киирген. Дараазында чылдарда бир дугаар поликлиникага, ооң соонда ийи дугаар поликлиникага ниити аарыглар албанының талазы-биле салбырны эргелекчилеп турар.

Кандидаттың салып турар сорулгалары улуг хемчээлдиг. Бир дугаарында, ажылчы чоннуң кадык болурун чедип алыры, хоорайның амыдырал хандырылгазының айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржири дээш оон-даа өске социал айтырыгларны бо эмчи планнап турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШЫНЗЫЛГАНЫ ТЫВЫСКАН

Февраль 22-де Кызылга Тываның сарыг шажын ниитилелиниң тургустунукчу хуралы болуп эрткен. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында шажын-чүдүлге талазы-биле Чөвүлелдиң төлээлекчизиниң адын салганы шынзылганы ук чөвүлелдиң Тыва АССР-де төлээлекчизи Д. С. Куулар тывыскан. Тываның сарыг шажын ниитилелиниң ажыттынганы-биле холбаштыр байыр чедирген. Хуралга ниитилелдиң уставын чугаалажып, аңаа немелделерни киирериниден аңгыда, ооң удуртукчуларын, ревизия комиссиязын бадылаан. Ниитилелдиң удуртукчузунга Кызылда «Дүрген дуза» станциязының фельдшери В. Ш. Кара-Сал соңгуткан. Бистиң корреспондентивис Артур Хертек оон-биле хурал соонда ужурашкаш, сонуурган чорууp айтырыгларынга харыыны алган.

— Ниитилелди хоойлу дүрүм ёзугаар тургузуп алырының талазы-биле белеткелдер ажылы чедиишкинниг доозулган-дыр. Ам ийиги үе-чадаaның ажылдары силерни манап турар ышкажыл, Владимир Шагдырович?

— Баштайгы удаада Кызыл хоорайның девискээринге ёзулуг ажылдаар хүрээни тударының талазы-биле ажылдарны эгелээри бистиң мурнувуста туруп турар. Бо ажылдың боттанырынга бир-ле дугаарында, чоннуң эки тура акша кирилделери улуг рольду ойнаар. Ынчангаш кирилделерни кайнаар, кандыг адресче шилчидип болурун дораан-на айтып каайн: **ССРЭ-нин чуртталга-соцбанкызының Кызыл хоорайда Тыва салбыры. Сан № 701802. Код. 264192.** Хүрээни тударынга сонуургалдыг улус боже акша-хөреңгизин чорудуп болур. Кирген салыышкыннарны ажыглап тургаш, хоорайга туруйбу кылыр цехти ажыдар бис. А чогум хүрээни тударынга комсомолчу-аныяктарның спортчу клуву — «Самбажык» дузазын көргүзерин аазаан.

База бир чоокку үениң сорулгазы — Моол Арат Республиканың девискээринде турар сарыг шажынның дээди өөредилге черинче бөлүк аныяктарны Тыва хүрээ ниитилелиниң мурнундан өөредип чорудары. Бо хемчеглер чүдүлгелиг кижилерниң хоойлуда айтып каан эргелерин камгалаарынче, оларның социал-политиктиг, амыдырал-чуртталга болгаш сагыш-сеткил талазы-биле бүзүрелдиг болурун магадылаарынче угланган болуп турар.

— Ниитилелге киирип аарын дилээн, дуза чедирерин күзээп кижилер силерге кээп турар бе?

— Амыдыралдың шапкын бачымынга алыскаш, чанывыста кандыг кижи чурттап чоруурун, ооң иштики делегейи кандыгыл дээрзин билбезивис шын. А чүдүлгелиг кижилер хөй. Ол сээң хөй чылдар дургузунда кожа-хелбээ чурттап келген кожаң-даа болуп чадавас. Амгы үеде олар чажыт байдалдан үнүп, ниитилелдиң кежигүннеринге дилеглиг, санал-оналдыг, айтырыглардыг бо-ла келгилээр-дир. Сонуургап чоруур айтырыгларынга долу харыыны бээрин кызыдып турар бис. Шак ындыг кижилер белеткел ажылдарының үезинде эгелекчи бөлүктүң өзээ болуп турганы билдингир.

— Буддизмниң азы сарыг шажынның үндезилекчизи сөөлүнде барып Будда деп атка чедиңген индий тажы Сиддхартха Гаутаманың төрүттүнген чериниче сарыг шажынның совет төлээлекчилери сагыл четтирип баар деп турар болгай?..

— Дораан-на чугаалаар каайн, амдыызы дээрезинде ынаар баар хире арга-шинээвис кошкак. Тывалар база ынаар төлээлеп барган болза эки-ле ийик, ынчалза-даа бистиң мурнувуста оон-даа кол сорулгалар бар дээрзин үстүнде айыткан мен.

— Тываларның «Булуттан кортпа, бурганга тейлеве» деп үлегер домаа бар. Ынчап кээрге, силерниң ниитилелиңерниң ажыттынганын дыңнап алган аныяктар «дөмей-ле бурган деп чүүл бар чүве-дир» деп кенен угаазылалга келбес бе?

— «Бурган бар, аңаа чүдү» деп кымны-даа албадап шыдавас бис, ындыг пропаганда-даа кылыр сорулгавыс чок. Ниитилелге кирер, кирбезиниң айтырыы — эки тураның херээ. Тываның сарыг шажын ниитилелиниң уставын сеткилинге чоок хүлээп алыр, ону хүндүлээр кижи-ле ооң кежигүнү болуп болур.

Ынчалза-даа кандыг-даа кижи сагыш-сеткил, арыннүүр деп ыдыктыг бурганнарлыг болгай. Ону база медерел билзе чугула.

Сарыг шажынның идеяларын соора билир, чаңгыс талалай көөр чорук ам-даа медерелививсте таңмалаттынмышаан хевээр-дир ийин. Буддизм чүдүлге боорундан аңгыда, философчу өөредиг дээрзин база утпайн чорзувусса эки. А бис ол өөредигниң бистиң амыдыралывыска дүгжүп турар эки талаларын ап, кээргелге, буянныг, сагыш човаашкынныг чорукка, чырыч чүүлдерже чүткүлге кижилерни өөредир ужурлуг бис.

Буддизмниң өзек идеязы «хосталыышкын» дугайында доктрина болуп турар. Ол Будданың дөрт авыралдыг шын дугайында суртаалының бирги кезээнде кирип турар: човулаң деп чүүл бар, човулаңның чылдагааны бар, човулаңдан хосталга бар, човулаңдан хосталырының оруу бар. Буддизмде хосталыышкын дээрге амыдыралда бар доктаамал эвес чүүлдерге удур доктаамал, тодаргай алыс утканы тывары, киирери-дир. Өскээр чугаалаарга, амыдыралдың бүгү-ле адырларынче ханылап кирип, ооң чогумчалыг, чогумчалыг эвезин тодарадып, чогумчалыг эвес талазындан хосталыры-дыр.

Сарыг шажынны эргиниң артынчызы деп чылдак-биле Тывага узуткап чок кылганындан бээр чартык чүс чыл ажа берген. Ону узуткааш-даа, эки чүүлдерге четкен эвес бис. Харын-даа сеткил-сагыжывыс ядарап, бокталган. Бистиң мурнувуста чүдүлгениң ёзулуг чараш, төлептиг талаларын кижилерге көргүзер, шынзыдар берге сорулга тургустунган.

— Буддизм кижилерге ачы-дуза, буянныг херектер кылырын суртаалдап турар болгай. Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат-даа кижи-дир силер. Бир эвес депутат апарзыңарза, шак ындыг чергелиг кандыг ажылдар кылыр силер?

— Эмчи шугумунда ажылдап чоруур кижи болгаш, кадык камгалал талазында четпес чүүлдер барын билир мен. Бир-ле дугаарында, эмнелгелерниң хандырылгазының экижиишкинин чедип алыры чугула деп санап чоруур мен. Аарыг кижилерге ачы-дузаның чедирилгезин дээштиг болгаш дүрген чорударының талазы-биле «Дүрген дуза» станциязы чаа оран-савага чедиизин дээш шудургу болгаш негелделиг ажылдаар мен. Ол амгы үеде эрги бажыңда турар. аңаа барык 30 чыл дургузунда капитал септелге кылбаан. Хоорайның чөөн талазында турар Уруглар бажыңы база-ла эрги төлевилелдиң тар бажыңы болуп турар. Шак ындыг чергелиг шиитпирлексеп турар айтырыгларым-на хөй.

— Интервьюну бергениңер дээш четтирдим.

ХООРАЙЖЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Херээженнерниң Бүгү-делегей хүнү — Март 8-тиң байырлыг хуралынга олуржурунче хоорайның чурттакчыларын Кызыл хоорай Совединиң күүскому чалап тур.

Байырлыг хурал март 6-да 17 шакта хөгжүм-шии театрынга эгелээр.

ТВ

МАРТ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Хөглүг старттар». 9.15 «Хүннээректиг хат». Уран-чечен телефильм. 6-гы эге. 10.25 «Аян-чорукчулар клуву». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 12.30 — 13.00 «Үе». 16.30 Марокконуң аялгалары. 16.50 Мультфильм. 17.00 «Россия соңгулдалар мурнуу чарыында». Телекөвүрүг Москва — Хабаровск — Красноярск — Пермь — Грозный — Архангельск. 18.30 «Үе». 19.00 «...16 харга чедир база оон улугназы». 19.45 «Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шиитпирлер». ССРЭ-ниң пенсия болгаш шөлээлер дугайында Хоойлуларының төлевилелдерин чугаалажыры. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 —23.50 «Эфирде музыка».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Биология. 11 класс. Генетика деп чүл? 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Биология. 8 класс. Мөңгүн дуюгжугаш. 11.05 Орус чугаа. 12.05 «Арын-нүүр». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы. 13.20 Ритмниг гимнастика. 13.50 «Египтяннин». Барымдаалыг фильм. 14.30 — 15.40 «Өртемчейниң күзел-соруу». Уран-чечен телефильм. 17.00 «Мартин Иден». Телешии. 2-ги кезээ.

КЫЗЫЛДАН

18.10 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Март 4-те— Советтерже соңгулдалар». «Социал репортаж». «Чугула интервью». 18.40 Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга СЭКП Тыва обкомунуң секретарьлары Г. Ч. Ширшин, В. В. Рогило, А. К. Канзай, А. И. Ванжа, Ш. Д. Ооржак харыылаарлар. Телефоннар: 3-24-70, 3-24-62, 3-27-12, 3-28-88.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

КЫЗЫЛДАН

21.00 «Улусчу чогаадылганың III Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Бот-тывынгыр уран чүүл коллективтерниң түңнел концерти.

МОСКВАДАН

21.30 Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Бирги көрүштен ынакшыл». 23.00 — 00.05 Вертикаль: «Шөлүлге. Райнис. Кастаньола». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 «Парнасче чада». 18.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 18.30 «Үе». 19.00 Туркмен ССР-ниң Күртелерадиозу. «Туркменияның даг чурттуг кижилери». 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 21.00 —21.30 «Ырының төрүттүнери».

Чарлалдар бюрозу

Республиканың чурттакчы чонунуң ажыглап турары радио - телеаппаратураларны районнар төптеринде салбырларынга, а видеомагнитофоннарны болгаш даштыкы техниканы Кызыл хоорайда септеп турарын Тываның «Орбита — Сервис» деп техниктиг төвү чарлап тур.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: Кызыл, Бухтуев кудумчузу 3. Телефон № 3-41-19. Моон радионуң чамдык херекселдерин садып ап болур.

• • •

Бай-Сөөттүң интернат-бажыңынга электрик, сантехник дүрген негеттинип турар. Бажың-биле хандырар.

Бистиң адрезивис: Комсомольская, 3. Телефон № 2-26-67.

• • •

Кызылдың аъш-чем садыы контролёр-кассирлерниң 6 ай хуусаалыг курузун организастап турарын дыңнадып тур. Аңаа хоорайда киир бижидилгелиг кижилерни хүлээп алыр.

Бистиң адрезивис: Аъш-чем садыының кадрлар килдизи. Телефон № 3-23-11.

• • •

Бо чылдың март 3-те хөгжүм-шии театрынга Хакасия филармониязының илбичи бөлүүнүң концерти болурун дыңнадып тур. Концерттиң удуртукчузу илбичилерниң «Лодзь-88» делегей конгрезиниң киржикчизи Наиль Гайфулин.

Программада гипноз, факиризм, манипуляция болгаш оон-даа өске көргүзүглер бар.

• • •

Март 4-те база-ла хөгжүм-шии театрынга Тываның комсомол шаңналының лауреады, Бүгү-эвилел конкурстарының дипломантызы, күрүнениң ыры болгаш танцы «Саян» ансамблиниң концерти болур.

Концерттиң программазын Ленинградтың чогаадыкчы мастерскаязынга 1988 чылда тургускан.

Концерттерниң эгелээри 15.00 болгаш 18.00 шак.

Айтырыгны № 2-55-19 телефондан билип ап болур.

КИНО

МАРТ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Жикинниң династиязы» 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 (узаткан) шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Лайма Вайкуле. «Ласковый май» группазы». 11.40, 13.00, «Оорлаткан болчаг» 14.30, 16.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ава» 9.00, 12.50, Киноклуб 10.50, 14.50, «Мистер Индия» 16.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Өжээн болгаш хоойлу» 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Индекс 54241

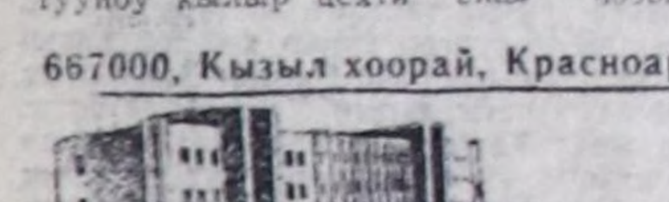

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБ

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93; Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга арны
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыңы № 1.

Чагыг № 382. ТС—00249